

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТОРИННИХ УТВОРЕНЬ

Шуменко О. А. СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВТОРИННИХ УТВОРЕНЬ

*У статті розглядаються питання словотвірних тенденцій вторинних утворень – денумеративів. Фокусується увага на вербокративних потенціях вихідних відчислівникових утворень, їх моделях та наповненні. Осмислюються аспекти семантичної девіації на векторі **числівник** → **похідні деривати**. Ідентифікуються аломорфні та ізоморфні риси корелюючих конструювань. Ступені похідності досліджуваних одиниць вивчаються на прикладах, аналіз яких зумовив визначення формальної семантичної дистанції між вихідними формами та похідними.*

Шуменко О.А. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВТОРИЧНЫХ КОНСТРУКЦИЙ

*В статье рассматриваются вопросы словообразовательных тенденций вторичных образований – денумеративов. Фокусируется внимание на вербокративных потенциях исходных отчислительных образований, их моделях и наполнении. Осмысливаются аспекты семантической девииации на векторе **числительное** → **производные дериваты**. Идентифицируются алломорфные и изоморфные черты коррелирующих конструкций. Степени производности исследуемых единиц изучаются на примерах, анализ которых обусловил определение формальной семантической дистанции между исходными формами и производными.*

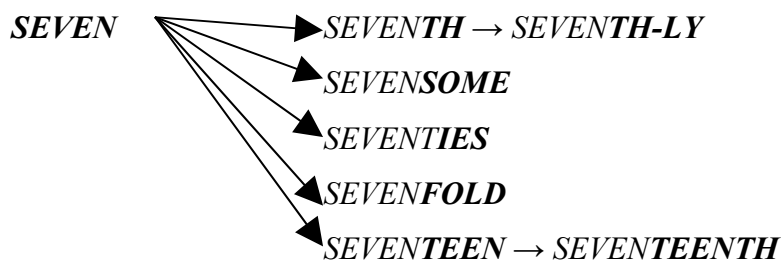
Shumenko O. DERIVATIONAL FEATURES OF THE SECONDARY CONSTRUCTIONS

*The article in question deals with the problem of wordcreation of the secondary constructions (in this case - denumerals). Numerals are regarded as initial units of the secondary constructions. Attention is being paid to the epidigmatic power of the primary constructions, their models and charge. Semantic deviation is being identified on the vector of **Numeral** → **Derivatives**. Allomorphic and isomorphic features are being considered. The object of the article is being analyzed in term of parts of speech aspect and epidigmatic aspect into that. The derivation steps are objectivized on the 5200 examples. The analyses of the latter determined the formal semantic distance between investigated original forms (Numerals) and their secondary constructions (Derivatives).*

Ключові слова: вторинні утворення, денумеративи, похідні деривати, семантична девіація, семантична дистанція.

Числівники, як нумеральні одиниці, слугують стабільною базою денумеральної вербокративії в сучасному англomовному дискурсі, що об'єктивується наявністю продуктивних словотвірних ланцюжків та словотвірних гнізд. Словотвірним гніздом називають сукупність похідних слів, що позначені спільним коренем [8; 162]. Ознакою словотвірного гнізда є наявність похідних секондарних денумеральних утворень. Наприклад, у словотвірному гнізді числівника *seven* похідні одиниці утворені від базового слова, тому їх називають похідними першого порядку, а одиниці, які утворені від них – другого порядку [1; 144].

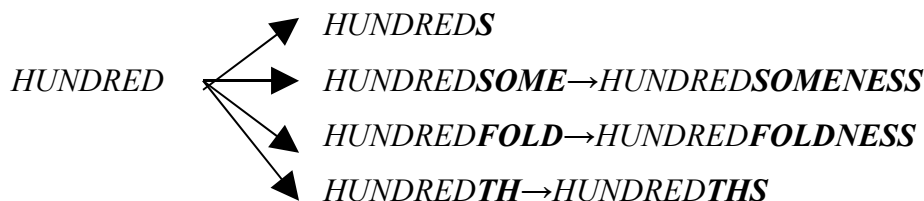
→ SEVENS

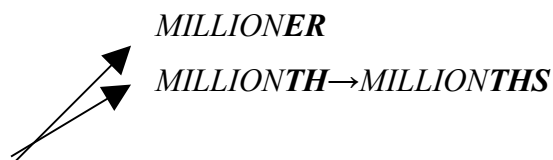
У прикладі ми можемо бачити шість ланцюжка похідності. Словотвірний ланцюжок – це «ряд однокорених слів, побудованих відповідно до їхньої послідовної похідності і мотивованості» [8; с. 166]. До складу першого ланцюжка входять твірна основа та одне похідне (*seven* – *seven-s*), у другого ланцюжку виокремлюється вихідна одиниця та її деривати (*seven* – *seventh* – *seventh-ly*). Наступний ланцюжок представлений лексемою *sevensome*, що утворився шляхом афіксації, наступний – іменником *seventies*, п'ятий – *sevenfold*. Останній ланцюжок має два словотвірні кроки.

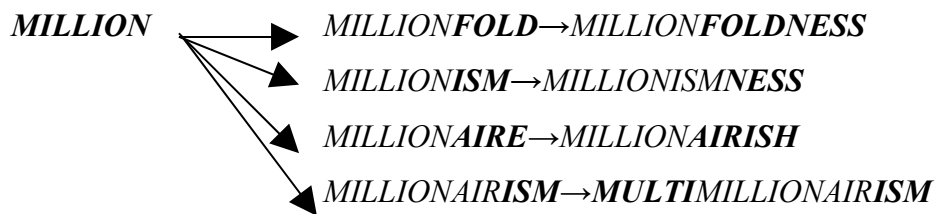
Для словотвірних ланцюжків характерним є поступове суцесивне словотворення, потенційні властивості вихідних компонентів слугувати основою для подальшого будування слів – творення інновацій. Словотвірний ланцюжок є найменшою одиницею словотвору. Отже, сукупність таких ланцюжків визначається лінгвістами як словотвірне гніздо [1; 8, с. 165].

Словотвірне гніздо числівників *hundred* та *million* можна представити наступними ланцюжками:

Числівник *hundred* має чотири ланцюжка похідності. Кожен з них має різні ступені закритості, кінцева ланка ланцюжка свідчить про те, чи подальші деривації можливі або ні. ДУ детермінуються моделями макросистеми. Похідні утворення від числівника належать до різних частин мови. У першому ланцюжку ми маємо іменник, маркером якого виступає закінчення *-s*. У наступних ланцюжках прозорими є творення прикметників за допомогою афіксів (*-some*, *-fold*, *-th*), які відкриті до подальших процесів, пор. *hundredsomeness*, *hundredfoldness*, *hundredths*.

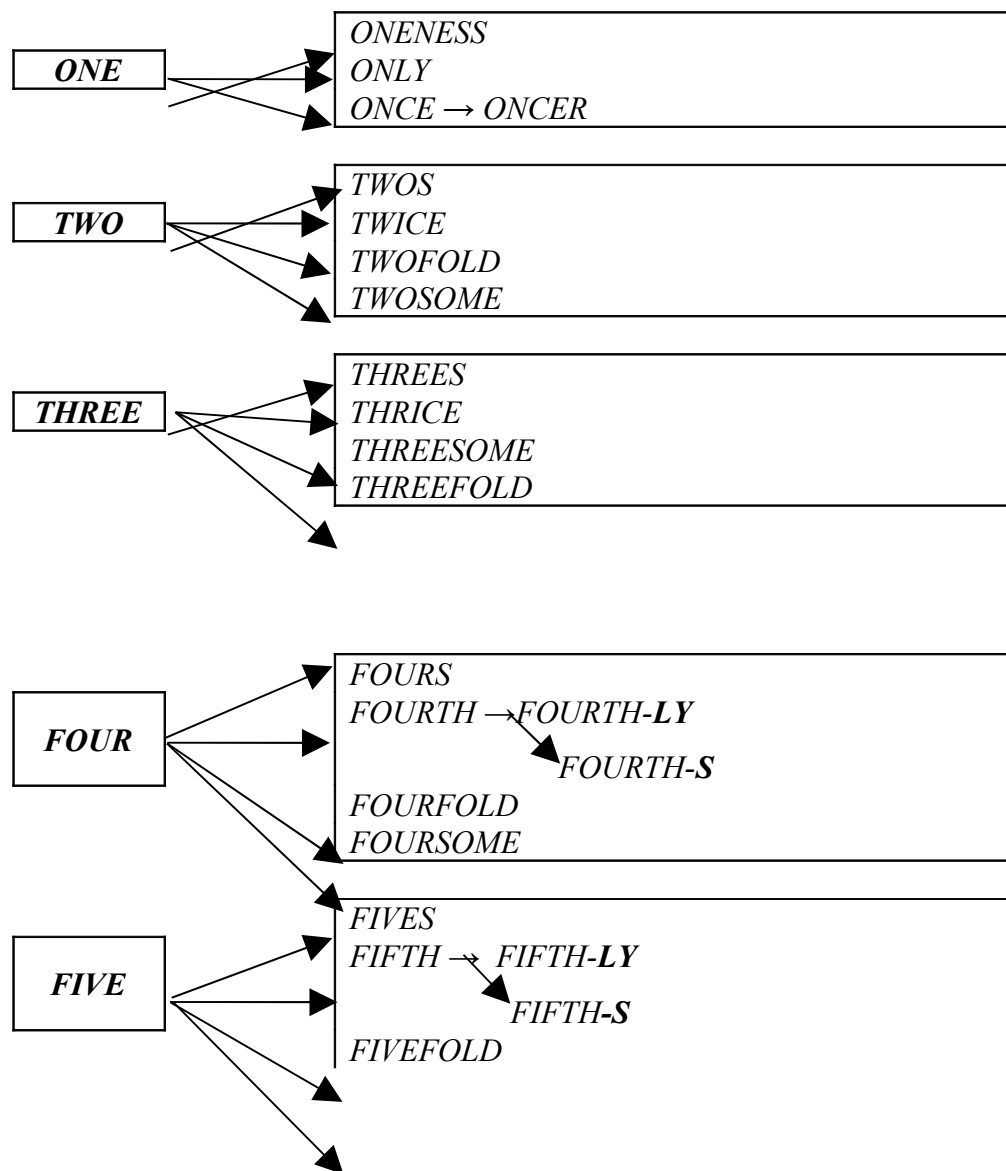

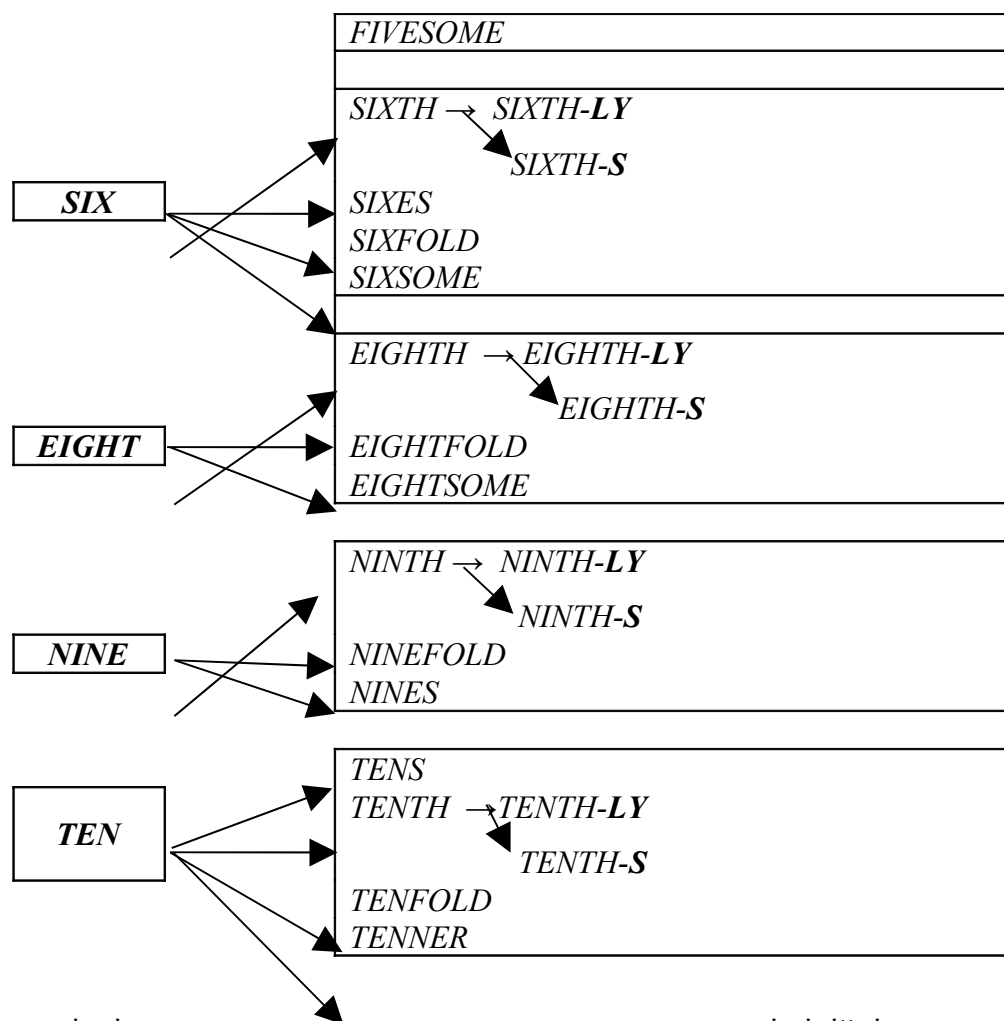

У даному прикладі словотвірного гнізда виокремлюється шість різноманітних словотвірних ланцюжків похідності, до складу яких (ланцюжків) входить базове вихідне слово *million*, словотвірні моделі якого детермінуються макросистемою англійської мови. У словотвірних ланцюжках при цьому діє ступеневий характер вербокреації [2, с. 28]. Твірна основа є базисом, слугує джерелом деривації та об'єднує всі словотвірні ланцюжки у більш складну систему – словотвірне гніздо.

В англійській мові словотвірні гнізда денумеральних конструювань утворюються навколо вихідних одиниць та словоформантів, які надають денумеративам статус похідних вторинних одиниць. (див. схему 1).

Схема 1. Денумеральні гнізда англomовних числівників *one – ten*

Словотвірні пари та ланцюжки можна розглядати як прості лінійні конструювання, для яких валоративною є динамічність [9]. Так, словотвірна пара *ten* → *tens* або словотвірний ланцюжок *ten* → *tenth* → *tenthly* за формальними ознаками належать до простих фракталів, оскільки вектори деривації в них мають лінійний характер. Числівникова основа, що входить до складу словотвірного ланцюжка, стає базою для формування нового деривата, приєднання якого спричиняє руйнацію лінійної структури ланцюжка та перетворює його в джерело словотвірного гнізда, яке, в свою чергу, характеризується послідовністю структурної організації, більшим ступенем відкритості [1]. (див. табл. 1).

Таблиця 1. Ступені похідності дENUMеративів англійської мови

Вихідні основи	Перша ступінь похідності	Друга ступінь похідності	Третя ступінь похідності
<i>one</i>	<i>Oneness, only, once</i>		
<i>two</i>	<i>Twos, twice, twofold</i>	<i>Twofoldness</i>	
<i>three</i>	<i>Threes, thrice, threesome, threefold</i>	<i>Thirdly, thirds</i>	

<i>four</i>	<i>Fours, fourth, fourfold, fourteen, forty</i>	<i>Fourthly, fourths</i>	
<i>five</i>	<i>Fifth, fivefold, fifteen, fifty</i>	<i>Fifthly, fifths</i>	
<i>six</i>	<i>Sixth, sixes, sixfold, sixteen, sixty</i>	<i>Sixthly, sixths</i>	
<i>seven</i>	<i>Seventh, sevenfold, seventeen, seventy</i>	<i>Seventhly, sevenths</i>	
<i>eight</i>	<i>Eighth, eightfold, eighteen, eighty</i>	<i>Eighthly, eighths</i>	
<i>nine</i>	<i>Ninth, ninefold, nines, nineteen, ninety</i>	<i>Ninthly, ninths, nineteenth,</i>	
<i>ten</i>	<i>Tens, tenth, tenfold, tenner</i>	<i>Tenthly, tenths</i>	
<i>eleven</i>	<i>Eleventh, elevenfold, elevensome</i>	<i>Elevenths, eleventhly</i>	
<i>twenty</i>	<i>Twenties, twentieth</i>	<i>Twentieths, twentiethly</i>	
<i>forty</i>	<i>Forties, fortieth</i>	<i>Fortieths</i>	
<i>million</i>	<i>Millionth, millionaire, millionfold, millionism</i>	<i>Millionairess, millionairish, millionairism</i>	<i>Multimillionairism</i>

Таким чином, оглянувши дані словотворчі гнізда, становиться очевидним у мовній картині ознаки словотвірного гнізда, де прослідковується його сутність та порядок. Маркерами словотвірного гнізда виступають:

- спільність твірної основи, як вихідна одиниця для денумеральних утворень;
- послідовність векторів словотвору;
- детермінація вибору моделей нормами мови;
- наявність семи числа у повнозначних похідних одиницях;
- зв'язки між секондарними утвореннями;
- упорядкованість зв'язків.

Ознаки словотвірного гнізда віддзеркалюють характер створення денумеративів за іманентними моделями мови. Між твірною основою, або базисною одиницею та секондарними утвореннями існують відношення похідності, взаємозалежності першого, другого, третього та інших кроків від похідної основи. Словотвірні ланцюжки включають або складаються з секондарних інновацій, які утворилися шляхом деривації та утворюють словотвірне гніздо вихідної одиниці, яке, в свою чергу, позиціонується як модель системи

словотворення, що включає до свого складу ланцюжки усіх попередніх актів словотвору. Словотвірне гніздо являє собою відкриту систему, що потенційно може поповнюватися новими дериватами [9].

З огляду на лінгвістичні принципи побудови словотвір є окремою ендозоною, підсистемою, що використовує базові одиниці мовної системи як будівельний матеріал для утворення модельованих інновацій. Цим будівельним матеріалом слугують одиниці морфемного, синтаксичного та лексичного рівнів мови [3].

Денумератив відрізняється від числівника – як у плані вираження, так і в плані змісту, а також способом реалізації основної для нього номінативно-репрезентативної функції. Зважаючи на подвійну співвіднесеність – з позамовною дійсністю і системою мови – денумеративи, як і всі похідні слова, реалізують потенціал словотвірної системи у вигляді конкретних структур, що являють собою комбінації словотворчих засобів на позначення лексичних і словотвірних відношень [4]. Властивість подвійної референції препарує осмислення семантики денумеративів. Лексичне значення повнозначних денумеративів об'єктивує їх статус вторинних одиниць номінації. Лексичне значення денумератива ґрунтується на лексичному значенні числівника.

Числівники англійської мови представляють самостійний лексико-граматичний клас слів із властивими їм семантико-функціональними показниками. Числівники містять комплекс лексичних засобів вираження кількості дискретних предметів або явищ. Ці слова використовуються при конкретизації і декодуванні кількості денотатів. Онтологічна сутність англійських числівників виявляється в їхньому двоплановому модусі існування актуальних знаків з особливою квантитативною та нумеративною функціями. Числівники – це номінуючі знаки, що маніфестують позамовну квантитативність [10]. Виступаючи універсальним та специфічним засобом позначення абстрактного поняття числа, англійські числівники реалізують увесь обсяг функцій, властивих самостійним частинам мови, повнозначним словам. Числівники, як і будь-який мовний знак, є білатеральними. Як квантитативні одиниці вони реалізують загально категоріальне і конкретне значення числа. Як немає слів без значення, так і немає числівників без числового змісту. Неоформленість числівників англійської мови відображає морфологічну дійсність всієї системи. Нульова словозміна цих слів обумовлює вивчення інших формально виражених ознак, серед яких для монофлексивних числівників показовим є їхнє синтаксичне буття та словотвірне моделювання [5; 11].

Денумеративи англійської мови позначені нульовим закінченням, але вони мають основи квантитативного наповнення. Такими основами виступають морфеми, що

виражають значення точних числових ознак, напр.: англ. – *five* (купюра в п'ять доларів), *tenner* (десятка), *millionaire* (мільйонер).

Денумеративи виступають різними частинами мови. Кожна денумеративна частина мови має у своїй структурі певні числові морфеми, за допомогою яких відбувається деривація.

Денумеральним утворенням, як і числівникам англійської мови притаманна синкретсемія (термін М. В. Піменової), що охоплює нерозчленовану мовну одиницю, номінацію позначуваного та позначуючого. За змістом одна лексема (синкрета) вживається для семантизації двох або більше значень одночасно, які актуалізуються у мовленні. Історично числівники відносились до групи синкретів, бо вони мали і предметне, і кількісне значення в їх етимологічних витоках. У денумеральних утвореннях явище синкретсемії проявляється в наявності сем кількості та предметності (денумеративи-іменники), кількості та якості (денумеративи-прикметники, денумеративи-прислівники) та кількості і дії (денумеративи-дієслова). Синкретизм притаманний також метафоричним утворенням у корпусі номінативних та комунікативних одиниць [7].

На синтаксичному рівні числівники англійської мови виконують функцію означення. Числівники прилягають до іменників, на відміну від денумеративів, які у реченні реалізують синтаксичні функції. Денумеративи-іменники, в основному, виконують функцію підмета, денумеративи-прикметники – функцію означення, а денумеративи-прислівники можуть виступати як означенням, так і обставиною.

Семантичне наповнення числівників та денумеративів різниться. Числівники англійської мови реалізують у своєму значенні сему числа, а денумеративи реалізують як сему числа так і сему предметності або якості, що прослідковується на векторах частиномовної вербокреації. Денумеративи англійської мови позбавлені нумеративної функції. Прагматична функція числівників реалізується у фразеологічних одиницях, у денумеративах – в однословному контексті, напр.: англ. – *one-horse*, *oncer*.

Епідигматична функція числівників полягає у вербокреації денумеративів, які, в свою чергу, відкриті для секондарних утворень, виступаючи вихідними одиницями для подальшого словотворення. Наприклад, денумеративи-прикметники, що вже являються секондарними похідними від числівників, утворюють, в свою чергу, денумеративи-прислівники – *alone* (Adj.) → *alone* (Adv.)

Девіації поверхневих та глибинних структур денумеративів, як похідних від числівників, спрацьовують у феноменах поліфункціональності, поліаспектності, полімодальності, зокрема, в процесах десемантизації та деквантифікації на векторах їх еволюції та інволюції.

Вивчення та осмислення номінацій числа та їх похідних (числівників та денумеративів) дає змогу ідентифікувати основні риси зазначених одиниць у порівняльному аспекті, які редуковано представлені у денумеративах п'ятьма позиціями – за виключенням термінологізації та детермінологізації (див. табл. 2).

Таблиця 2. Спільні та відмінні риси числівників та денумеральних утворень

Риси	Числівники	Денумеративи
Походження	+	+
Термінологічність	+	–
Детермінологічність	+	–
Фразеологізація	+	+
Поліфункціональність	+	+
Спустошеність	+	+
Словотворчі тенденції	+	+
Разом	7	5

За генетичним походженням і числівники, і денумеративи не являються ініціальними, вони є вторинними по відношенню до їх прецедентних одиниць. Числівники походять від предметних номінацій (zareєстрованих / незareєстрованих у лексикографічних джерелах). Денумеральні утворення походять від числівників. Перші на позатекстових просторах при позначенні точності підлягають процесу термінологізації, у контекстуальному оточенні числівники виступають маркерами і приблизної і невизначеної кількості – процес детермінологізації. І числівникам, і денумеральним утворенням притаманний процес фразеологізації, семантизації небуквального змісту. Корелюючи слова є поліфункціональними, поліаспектними та полімодальними – специфічно омовленими у кожній підсистемі. Фразеологізація свідчить про відкритість числівників та денумеративів до процесу десемантизації, який починається з генералізації вихідного значення, коли числівники та денумеральні утворення позначають узагальнене кількісне значення, конкретизація значення уступає місце генералізації. Наступним кроком десемантизації є деквантифікація – номінація невизначеної кількості, а потім – кількісної спустошеності. Апроксимація (невизначена кількість) позначається числівниками у синтаксичному оточенні, або фразеологічному, в той час, як денумеральні утворення позначають апроксимацію однословесно та, в основному, композитами, які походять від словосполучень, напр.: англ. – *a twentysomething* ← *a girl of some twenty years*; *hundredsome* ← *some hundred (books)*. Зрозуміло, що механізм їх кореляції не є ригористичним в зв'язку з дією у мовній системі законів взаємозв'язку та

взаємообумовленості. Але припускаємо, що спільними рисами для числівників та денумеральних одиниць є п'ять аспектів (1, 4, 5, 6, 7), а два аспекти (2, 3) є відмінними. Тобто $q = 5$, A – сума значень числівника (7), B – сума значень денумератива (5). Таким чином, визначаємо семантичну дистанцію між зазначеними словами за семантичною формулою дистанції В. М. Манакіна [6]:

$$D = 1 - \frac{2 \times q}{A + B} = 1 - \frac{2 \times 5}{7 + 5} = 1 - \frac{10}{12} = \frac{2}{12} = \frac{1}{6} = 0,16$$

На шкалі оцінок відстань між числівниками та денумеративами є незначною (0,16) на перший погляд, але значущою для розпізнання онтології корелюючих парадигм, їх синтаксичних, граматичних та епідигматичних рис. Таким чином, словотворчий статус числівників та денумеративів не є автономним, але необхідним для розпізнання парадигматичного наповнення частиномовних одиниць. Вважаємо, що вербокреація є одним із важливих засобів частиномовної класифікації.

Числівникам та їх похідним (денумеративам) притаманні як спільні, так і відмінні риси.

Спільні риси числівників та денумеративів:

- семантизація числа, яке у контексті представлене по-різному (у глибинних та поверхневих структурах корелюючих парадигм);
- і числівники, і денумеративи належать до лексико-семантичного поля кількості;
- обидві групи позначають число дискретних предметів;
- ранні числівники вживаються для утворення пізніх числівників, а також для утворення денумеративів (самостійних та службових слів);
- обидві групи відкриті процесам еволюції та інволюції;
- обом групам притаманні процеси квантифікації, деквантифікації та десемантизації;
- обидві групи вживаються у вільних та фразеологічних словосполученнях;
- обидві групи відкриті процесам неогенії [12].

На діахронічному зрізі числівники були ранніми утвореннями, які слугували базою де- / нумерального словотвору. Спільні та відмінні риси корелюючих парадигм свідчать про їх нетотожність, але семантичну та структурну близькість. Структурна близькість є прозорою у поверхневій структурі з огляду на присутність нумеральної морфеми. У глибинній структурі поняття числа виражається в тріаді точного, невизначеного та приблизного представлення. На епідигматичному рівні обидві групи позначені відкритістю до словотвору за моделями англійської мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Єнікєєва С. М.* Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : [монографія] / С. М. Єнікєєва. — Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2006. — 303 с.
2. *Казак М. Ю.* Интегративная теория словообразовательного гнезда: грамматическое моделирование, квантитативные аспекты, потенциал, прогнозирование / М. Ю. Казак. — Белгород : Изд-во Белгородского гос. ун-та, 2004. — 300 с.
3. *Каліущенко В. Д.* Теорія маркованості і типологія словотвору / В. Д. Каліущенко // Мова. Людини. Світ : До 70-річчя професора М. Кочергана : [зб. наук. ст. / відп. ред. О. О. Тараненко]. — К. : Вид. Центр КНЛУ, 2006. — С. 287–288.
4. *Кобякова І. К.* Креативне конструювання вторинних утворень в англomовному дискурсі / І. К. Кобякова. — Вінниця : Нова книга, 2007. — 128 с.
5. *Кочерган М. П.* Основи зіставного мовознавства : [підручник] / М. П. Кочерган. — К. : Видавничий центр «Академія», 2006. — 424 с.
6. *Манакин В. Н.* Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. — К. : Знання, 2004. — 326 с.
7. *Пименова М. В.* Языковая картина мира : [учеб. пособ.] / М. В. Пименова. — [2-е изд., испр. и доп.]. — Кемерово : КемГУКИ, 2011. — Вып. 7. — 106 с. (Серия «Славянский мир»).
8. *Селіванова О. О.* Складне слово: мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова. — Черкаси : Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, 1996. — 299 с.
9. *Тихонов А. Н.* Словообразовательное гнездо как единица системы словообразования и как единица сравнительного изучения словообразования славянских языков / А. Н. Тихонов // Сопоставительные изучения словообразования славянских языков: [тезисы междунар. симпозиума]. — М., 1984. — С. 65–67.
10. *Швачко С. А.* Онтологические свойства слов-заместителей (на материале современного английского языка / С. А. Швачко, Е. Переверзева // Вісник Сумського державного університету. — 2003. — № 1 (47). — С. 136–141.
11. *Швачко С. О.* Слова міри та ваги : лінгвокогнітивні аспекти : [монографія] / С. О. Швачко. — Суми : Вид-во СумДУ, 2008. — 132 с.
12. *Шуменко О. А.* Денумеральні утворення у сучасних англomовних художніх текстах : автореф дис. на здобуття наукового ступеня к. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. А. Шуменко — К., 2012. — 20 с.

**Шуменко, О.А. Словотвірні особливості вторинних утворень [Текст]/
О.А.Шуменко // *Studia Germanica et Romanica*. Іноземні мови Зарубіжна література
Методика викладання. - Донецьк: Донецький національний університет, 2013. - С.
47-59.**